

ські приказки, прислів'я і таке інше / Укл. М.Номис. – К., 1993; ⁹Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості // Франко І.Я. Збір. тв. : У 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 104–105; ¹⁰Франко І.Я. Дітські слова в українській мові // Франко І.Я. Збір. тв. : У 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 123; ¹¹Там само; ¹²Державин Н.С. Изучение языкового развития ребенка русской речи // Академия наук СССР – академику Н.Я.Марру. – М.; Л., 1935. – С. 75–112; ¹³Чуковский К.И. От двух до пяти. – М., 1963; ¹⁴Swadesh M. The origin and diversification of language. – London, 1972. – P. 194–195; ¹⁵Якобсон Р. Звуковые законы детского языка и их место в общей фонологии // Якобсон Р. Избр. раб. – М., 1985. – С. 105–115; ¹⁶Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.; Л., 1934.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА І ПРАГМАТИКА

Олена Гапченко,

Київський університет імені Тараса Шевченка

КОЛЬОРОПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Відображаючи у процесі мовленнєвої діяльності об'єктивний світ, людина фіксує у слові результати свого пізнання. Сукупність знань про світ, утілених у мовній формі, являє собою те, що в різних концепціях називають "мовною репрезентацією світу", "мовною моделлю світу" або "мовною картиною світу". Між картиною світу як відображенням реального світу і **мовною** картиною світу як фіксацією цього відображення існують складні взаємовідношення. Мовна картина світу не лише відображує реальний світ, а й певним чином доповнює об'єктивні знання людей про нього.

Тривалий час мова розглядалася безвідносно до того, як впливає відображений у мовних формах світогляд її носіїв на ту "наївну" картину світу, якою вони користуються. Ситуація почала змінюватися після того, як Е.Сепір сформулював положення про вплив мови на життя суспільства, що цією мовою користується. Він говорив про неможливість усвідомлення дійсності без допомоги мови і про те, що так званий реальний світ будується на основі мовних норм, а сприймання різних явищ базується на тому, що відповідні мовні норми передбачають дану форму вираження. Б.Уорф розвинув ці положення, аргументувавши їх порівняльним аналізом індіанських мов і того, що він називав середньоевропейським стандартом, тобто деяких спільних для ряду європейських мов граматичних рис, які відображають західну, або європейську, культуру¹. Питанням взаємодії мови і світогляду людини присвячено багато праць, в яких досліджується правомірність такого формулювання проблеми і методи вивчення впливу мови на "наївну" і наукову картину світу (напр., праці Г.А.Брутяна, С.А.Васильєва, Ю.М.Караулова, Г.В.Колшанського, В.М.Телії та ін.). Проте ні спростувати цю гіпотезу, ні достотно аргументувати її ще нікому не вдалося "через відсутність методів її перевірки"².

Поняття картини світу (в тому числі мовної) будується на вивченні уявлень людини про світ.

У національних картинах світу є **універсалії**, пов'язані з *основними рисами людської психології, функціями мови* тощо. Перевіряти всі подібні універ-

салії досить складно, тому семантичне зіставлення мов в основному спрямоване на виявлення певних розбіжностей. Об'єктом такого зіставлення, як правило, стають не цілі мовні системи, а їхні окремі фрагменти. Найчастіше контрастивному аналізу піддають системи спорідненості, часові, просторові та деякі інші характеристики. Вибір цих систем не випадковий. Цілком свідомо дослідники віддають перевагу тим *системним явищам мови*, яким *відповідають реальні культурні або психологічні системи*.

Система кольоропозначень є одним із таких важливих елементів мовної картини світу, які на відміну від назв певних реалій, що можуть бути властиві одній і бути відсутніми в іншій, так чи інакше мають еквіваленти в усіх культурах. Незважаючи на їхній універсальний характер, у силу різних історичних, географічних, культурних та інших чинників "спектральну шкалу" в різних культурах членують по-різному: одні кольори "не помічаються", вони мають загальне, "нечітке" значення, інші ж, навпаки, виділяються й активно використовуються. Певною мірою наблизитися до розуміння цих процесів ми можемо за допомогою психолінгвістичних експериментів.

Специфіка лексичних засобів різних мов у цій системі очевидна. Згадаймо такий елементарний приклад: українським словам *синій* і *блакитний* відповідає лише одне англійське слово *blue*. Є мови, в яких взагалі існують лише два чи три "основні" кольоропозначення. Наприклад, у деяких мовах Австралії та Нової Гвінеї дослідники виділяють лише дві назви кольору – зі значеннями "чорний" і "білий".

Початком досліджень, присвячених пошуку універсальї кольору, традиційно вважається праця американських учених Б.Берліна і П.Кея (1969). Вивчивши системи кольоропозначень близько 100 різних мов, вони виділили універсальний набір з 11 основних кольорів, який використовується в усіх досліджених мовах повністю або частково. Так, в англійській мові використовують увесь цей набір: *black, blue, brown, green, grey, orange, pink, purple, red, white, yellow*³. Порівняймо цей набір із традиційним для нашої культури: *блакитний, жовтий, зелений, помаранчевий, синій, фіолетовий, червоний* (кольори веселки), а також *білий, чорний, сірий та коричневий*.

У результаті дослідження Б.Берлін і П.Кей отримали універсальї, які стосуються наявності того чи іншого кольору в системі лексикалізованих кольоропозначень. Наприклад, якщо в мові є тільки два основних кольоропозначення, то це назви білого і чорного кольорів, якщо ж три, то третім має бути червоний⁴. Підхід Б.Берліна і П.Кея має як прихильників, так і критиків.

Різні аспекти семантики кольоропозначень досліджувалися у працях А.І.Белова, А.П.Василевича, А.Вежбицької, О.О.Залевської, В.М.Телії та ін. Так, А.Вежбицька, використовуючи мову семантичних примітивів, пов'язала кольори з такими прототипними поняттями, як рослина, небо, сонце, вогонь тощо⁵.

Вивчаючи семантику слів, можна виявити специфіку когнітивних моделей, що визначають своєрідність наївної картини світу. З цією метою і була проведена серія експериментів, присвячених українським кольоропозначенням.

До експериментів залучалися студенти різних спеціальностей (а саме – українського відділення, відділень західної філології та російської філології) Інституту філології КНУ (всього – 180 інформантів віком від 18 до 22 років, які визначили свій рівень володіння українською мовою як "вільно" або назвали її рідною).

Було проведено декілька експериментів: у першому інформантам пропонувалося назвати всі відомі їм кольоропозначення; у наступному експерименті, проведеному через певний період часу (декілька тижнів), цим самим інформантам пропонувалося визначити серед названих ними кольорів "основні" і "неосновні", потім розділити названі кольори за ознакою позитивні/негативні, згрупувати назви кольорів за подібністю та пов'язати кольори з об'єктами реальної дійсності; третій експеримент був вільним асоціативним – інформанти до названих слів-стимулів (якими були кольоропозначення) повинні були записати всі слова, що спадають на думку. Розглянемо детальніше деякі результати цих експериментів, що дають можливість визначити місце кольоропозначень у картині світу носіїв української мови.

Більшість учасників (81%) назвали у першому експерименті від 16 до 23 кольорів, 12% – від 11 до 15 кольорів, 5% – від 25 до 30, зафіксовані випадки, коли інформанти наводять до 50-60 назв (приблизно 2%).

У першому експерименті інформантам не пропонувалося визначити самотійно "основні" і "неосновні" кольори. Аналізуючи анкети, можна виділити 11 найбільш частотних кольоропозначень: *червоний, білий, чорний, жовтий* (150); *зелений, синій* (140), *коричневий, фіолетовий* (130), *блакитний, рожевий, сірий* (110). На нашу думку, така частотність свідчить про пріоритетний статус цих назв у мовній картині світу носіїв української мови. У другу групу можна віднести 8 кольоропозначень, які зустрічаються у 45 – 60% анкет: *оранжевий, салатний* (95), *бордовий, малиновий* (89), *бузковий* (84), *вишневий, кремовий, золотий* (81). Третю групу складають 7 назв, зафіксованих у 25–30% анкет: *срібний, пурпуровий, бірюзовий, "морська хвиля", кавовий, кривавий, рудий* (45). І, нарешті, у четверту групу увійшли найменш частотні кольоропозначення (15): *багряний, бежевий, болотяний, бронзовий, буряковий, гірчичний, гранатовий, золотистий, карий, каштановий, лимонний, охра, персиковий, помаранчевий, сріблястий* (близько 20). Кольоропозначення з однаковою частотністю подаються за їхнім місцем у відповідях інформантів. В окрему групу виділимо "екзотичні" кольоропозначення, які зустрічаються лише в окремих анкетах: *антрацитовий, баклажановий, волошковий, "вороняче крило", електрик, індіго, коньячний, лазуровий, медовий, неоновий, перламутровий, платиновий, полевастий, сивий, сизий, соломяний, сливовий, сталевий, червоне дерево* та деякі інші.

Порівняймо отримані результати з думкою Б.Берліна і П.Кея про те, що основними в мові мають вважатися кольоропозначення, які відповідають таким 4-м критеріям⁶: 1) у них використовується одна морфема (у такому випадку *світло-жовтий, жовтогарячий, синьо-зелений, яскраво-червоний* і т.п. вважатися основними не можуть); 2) їх використання має бути цілком буденним (не будуть основними *індіго, геліотроповий, перванш* і т. ін.); 3) вони використовуються по відношенню до різноманітних об'єктів (не підходять під визначення основних

такі, наприклад, кольоропозначення, як *карий, русий, гнідий*); 4) вони не входять повністю в зону іншого кольоропозначення (так, напр., *багряний, гранатовий, кривавий* знаходяться в зоні *червоного*).

Під час другого експерименту інформанти самостійно визначали основні і неосновні кольори. До основних у більшості анкет були віднесені 8 кольорів: *червоний, зелений, жовтий, синій, білий, чорний, помаранчевий, коричневий*. Але у деяких анкетах основними називалися лише *червоний, синій, жовтий* та *білий*, при цьому інформантами зазначалося, що решта кольорів – похідні від названих. Порівняймо цей висновок із такою тезою: "Із шести кольорів три – основні: *блакитний, жовтий і червоний*; інші три – результат змішування двох основних: *зелений (блакитний + жовтий), помаранчевий (червоний + жовтий) і фіолетовий (блакитний + червоний)*. Змішування всіх кольорів дає білий колір"⁷.

За ознакою подібності кольоропозначення були класифіковані інформантами таким чином: **білий** – *молочний, пастельний, перламутровий, пурпуровий, тілесний*; **чорний** – *антрацитовий, вороняче крило*; **червоний** – *багряний, бордовий, бургунді, вишневий, гранатовий, кривавий, кров з молоком, магма, малиновий, пурпуровий рожевий, рубіновий, томатний, червоне дерево*; **жовтий** – *бронзовий, бурштиновий, жовтогарячий, золотий, золотистий, лимонний, солом'яний*; **зелений** – *болотяний, салатний, салатовий, смарагдовий, хакі*; **коричневий** – *беж, бежевий, кавовий, кава з молоком, карий, каштановий, коньячний, кремовий, медовий, рудий, тигровий*; **синій** – *бірюзовий, блакитний, волошковий, голубий, електрик, морська хвиля, неоновий, ультрамарин*; **сірий** – *платиновий, попелястий, сивий, сизий, сріблястий, срібний, сталевий*; **фіолетовий** – *баклажановий, бузковий, сливовий*.

Як бачимо, *рожевий* класифікується як відтінок *червоного*, *блакитний* – як відтінок *синього*, *бузковий* подібний до *фіолетового*, а *бежевий* – до *коричневого*, *золотий і золотистий* "розчиняється" у полі *жовтого*, як і *срібний* та *сріблястий* – *сірого*, хоч у першому експерименті ці кольори називалися як самостійні.

Розглянемо деякі результати вільного асоціативного експерименту.

Досить часто кольоропозначення-стимули викликали конотативно забарвлені асоціації: **багряний** – *кохання, переживання, пристрасть*; **білий** – *чистота, кохання, краса, невинність, ніжність, радість, святий, цнотливість, щастя*; **блакитний** – *чистота, витонченість, легкість, ніжність, чарівність, юність*; **зелений** – *життя, молодість, вічність, здоров'я, юність*; **синій** – *гордість, спокій, холод, вишуканість, шляхетність*; **сірий** – *буденність, поганий настрій, невизначеність, слабкість, смуток, сум, стриманість, суворість*; **червоний** – *кохання, любов, пристрасть, активність, боротьба, сміливість, тривога*.

Назви кольорів можуть асоціюватися з фактами культури (діячами культури, творами художньої літератури і т.п.), напр.: **багряний** – *Іван, "Тигролови"*, *прізвище письменника*; **блакитний** – *Еллан, "голубой вагон"*, *птах*; **гранатовий** – *браслет, "Гранатовий браслет"*, *твір Купріна*.

Ми зупинилися лише на деяких моментах функціонування кольоропозначень. Матеріали експериментів свідчать про надзвичайний статус цих одиниць у мовній картині світу і потребують ретельного дослідження.

¹Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993; Уорф Б.Л. Наука и языкознание (О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление) // Новое в лингвистике. – М, 1960. – Вып. 1. – С. 169–182; ²Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. С.229; ³Berlin V., Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. – Berkeley, 1969; ⁴Там само; ⁵Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999; ⁶Berlin V., Kay P. Знач. праця; ⁷Жюльен Н. Словарь символов: пер. с фр. – Челябинск, 2000. – С. 451.

Дмитро Воронін,
Київський університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МОВЛЕННЕВОГО РИТМУ

З класичних робіт І.М.Сеченова, І.П.Павлова, М.Є.Введенського та інших вітчизняних фізіологів науці добре відомий той факт, що імпульси, які йдуть від кори головного мозку людини до різних систем організму, мають ритмічний характер. Гадаючи властивість всієї нервової системи не тільки людини, але і тварин, ця фізіологічна характеристика знаходить своє втілення й в одиницях мовлення.

Універсальність цієї (названої) характеристики в міжособистісній комунікації робить виправданим звертання до етологічної моделі комунікативної поведінки в пошуках джерел формування цього явища. У більшості досліджень такого плану відзначається тісний взаємозв'язок між станом тварини й структурою його звукового сигналу. Саме зміна стану приводить до утворення звукових реакцій, що змінюються за такими параметрами, як частота, тривалість, ритмічна організація¹. Відомо, що у птахів Laniarius, які живуть в Африці, ритм виконує функцію встановлення контакту. Як засіб упізнання у птахів, пауза між тактами комунікативних сигналів має строго витриманий характер. На цю ж саму властивість комунікації звертають увагу дослідники поведінки морських ссавців.²

Відчуття ритму як одна з найважливіших психофізіологічних складових життєдіяльності у людини пов'язана із загальною моторикою і належить до найбільш стійких природжених властивостей. Спеціальні дослідження показали, що рухи здорової новонародженої дитини виявляють багато спільного з ритмічною організацією її майбутньої мови.³

У стані спокою лише деякі відділи головного мозку характеризуються синхронною (організованою в часі) роботою. Мовне спілкування в тій мірі, у якій воно активізує діяльність мозку, не тільки ритмічно організує роботу його ділянок, але, очевидно, впливає на ритмічну організацію всіх складових мовленнєвої активності: синхронізації роботи відділів головного мозку, ритмічної